

Lina Pliško

Filozofski fakultet u Puli

I. M. Ronjgova 1, HR-52000 Pula

HRVATSKO-TALIJANSKI POJMOVNI RJEČNIK U APPENDINIJEVOJ GRAMATICI

Francesco Maria Appendini je 1808. godine u Dubrovniku objelodanio gramatiku hrvatskoga jezika pod naslovom *Grammatica della lingua illirica*. Gramatiku je namijenio »učenicim ljubiteljima jezika«, ali i svojim sunarodnjacima Talijanima što su najčešće zbog raznih poslova dolazili u Dubrovnik i okolne krajeve, kako bi im na taj način omogućio što brže i uspješnije snalaženje u hrvatskome jeziku. Gramatiku, gotovo u svaku njezinu segmentu, prati koristan dvojezični rječnik.

U ovome radu izdvajamo pojmovni rječnik što ga F. M. Appendini daje u drugome dijelu kada govori o imenicama gdje je u pojmovne grozdove svrstao »najpotrebnije riječi« za svakodnevnu komunikaciju: npr. pojmove vezane uz zemlju, vodu, zrak, božanstva, hranu, odjeću...

Uvod

Talijanski Dubrovčanin rodom iz Pijemonta Francesco Maria Appendini (1768.—1837.), povjesničar, biograf, jezikoslovac i pjesnik, školovao se u Torinu i Rimu. Godine 1792. zaređio se u Dubrovniku. Bio je profesorom retorike na dubrovačkom pijarističkom Collegiumu Rhagusinum. Za francuske vladavine imenovan je upraviteljem liceja, a zatim prefektom i profesorom zemljopisa i povijesti na gimnaziji izrasloj iz Liceja. Posljednje godine svoga života proveo je u Zadru na istoj dužnosti.

Iskreno zavoljevši svoju novu domovinu i jezik njezina naroda, predano se dao na sustavno proučavanje hrvatskoga jezika i hrvatskoga književnog života.

Slavu je stekao dvosveščanim biografskim zbornikom objavljenim u Dubrovniku 1802.—3. godine — *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Raguseo*, što je prvi pokušaj sređivanja i usustavljanja biografske građe staroga Dubrovnika. Godine 1806. piše uvodnu raspravu Stullijevu rječniku »iliričko-talijanskog-latinskog« jezika *De praestantia et vetustate linguae Illiricae*, koja je izazvala velik interes uvaženih slavista Josefa Dobrovskog i Jerneja Kopitara.

Nezadovoljan dotadašnjim hrvatskim gramatikama, u kojima su se nalazili

tek osnovni podaci, naumio je izraditi novu, koja bi bila prilagođena filozofsko-teološkoj nastavi isusovačkoga kolegija. Godine 1808., u Dubrovniku, iz tiska izlazi njegovo najvrjednije jezikoslovno djelo, *Grammatica della lingua illirica*, koja je doživjela čak četiri izdanja: 1808., 1828., 1838. i 1850. godine.

F.M. Appendini naučio je hrvatski jezik u Dubrovniku pa je od toga književnojezičnoga izraza polazio u gramatičkome opisu, proširujući ga dalmatinsko-bosanskim, koji je smatrao najsavršenijim od sviju »il più perfetto di tutti«. Jednako se tako ljepotom slovinskoga jezika oduševljavao i Jakov Mikalja, koji je u uvodnome dijelu svoga rječnika *Blago jezika slovinskoga* (Loreto–Ancona, 1649.–1651.) napisao »la lingua bosnese la più bella« i usporedio ga s ljepotom toskanskog i rimskog govora u Italiji¹.

»Il dialetto Dalmato-Bosnese« bio je ne samo za F.M. Appendinija, već i za mnoge njegove suvremenike, sinonim za ikavicu, odnosno štokavsku ikavicu.

Iz predgovora gramatike doznajemo da je poznavao sve »ilirske« gramatike: Kašićevu, Šitović Ljubušakovu, Mikaljinu, Della Bellinu, Jurinovu, pa i kako kaže »gramatičicu« (»grammaticina«, str. 10) Tome Babića, rječnike poput Belostenčeva i Jambrešićeva, Voltićeva, Stullijeva, te djela najpoznatijih dubrovačkih pisaca, tekstove prijevoda i djela pisaca hvarškoga i zadarskoga kruga. Svu je tu građu, osim Belostenčeva i Jambrešićeva rječnika, koristio pri izradbi svoje gramatike.

Hrvatsko-talijanski pojmovni rječnik u gramatici F.M. Appendinija

F.M. Appendini svoju je gramatiku podijelio u pet odlomaka – traktata, kako ih on naziva.

Pojmovni rječnik, o kojemu će biti riječ u ovome radu, F.M. Appendini dao je u drugome dijelu, gdje obrađuje sintaksu za koju kaže »La sintassi insegna la maniera di costruire, o comporre convenientemente fra di se le parti del discorso.« (str. 127), odnosno: »Sintaksa poučava način konstrukcije ili slaganja dijelova govora«, i u skladu s time, u tome dijelu uz niz sintaktičkih pravila o slaganju imenica u rečenicu, daje rječnik najpotrebnijih riječi koje će talijanskome govorniku pomoći u svakodnevnoj komunikaciji s Hrvatima (»Di alcuni vocaboli più necessari nell'uso comune del parlare e del loro genere, e declinazione«, str. 133).

F.M. Appendini u tome hrvatsko-talijanskome rječniku nije nizio riječi abecednim redom, jednako kao što to često nisu činili niti autori rječnika iz gramatika koje je poznavao, već ih je svrstao u 23 pojmovna grozda, tako da nadređeni dolaze ispred podređenih.

Takvo tematsko ustrojavanje leksika javlja se već oko 2500 godine pr. n. e. u

¹ Taj je predgovor datiran u Rimu »na 15. agosta 1636.«. Prema knj. *Zbornik proze XVI. i XVII. stoljeća*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, sv. 11, Zagreb 1972., str. 207.

pisarskim školama Mezopotamije – u Sumeru, Akadu i Babilonu. Akadsko pedagoško-leksikografsko iskustvo oživjelo je ponovo u srednjem vijeku diljem Zapadne Europe u katoličkim školama, gdje su mladi svećenici učili latinski jezik. Srednjovjekovni vokabulariji gotovo svi započinju od Boga, nebesa, anđela, planeta, sunca, mjeseca, a nastavljaju s dijelovima ljudskoga tijela². Jednako redanje semantičkih skupina nalazimo i u mnogih autora u hrvatskoj leksikografiji.

Polazeći od iste tradicije, F. M. Appendini započeo je nizanje četirima fundamentalnim elementima života – a to su zemlja, voda, zrak i vatra. U poglavlju *O zemlji* daje imenice *kopno, zemlja, nasap, bardo, planina, gora, brijeg...*, uz *vodu*: *voda, more, jezero, blato, ribnjak* i (po njemu) sinonim *ribarnica, rijeka, plima, oseka...* Uz *zrak*: *povjetarce, ajer, vjetar i vitar, vjetar sjeverni, jug, vjetar istočni...* U poglavlju o *vatri*: *oganj* i sinonim *vatra, žerava, zublja...* Zatim navodi pojmove vezane uz *božanske stvari i vjerske obrede* (peti pojmovni grozd): *bog, božanstvo, Stvoritelj, odkupitelj, Spasitelj, anđeo, carkva* i *umanjenicu carkvaica*. U poglavlju za *svjetovnu vlast* (6.) iščitavamo: *kralj, kraljica, dužd, knez, vitez...* Sedmi se pojmovni grozd odnosi na *čovjeka*. Tu je F. M. Appendini uvrstio riječi kao što su *čovjek, ljudi, žena, muško, zaručnik, vjerenik, nevjesta, zaručnica*, ali i nazive za rodbinu i svojtu: *rođak, otac, mati, djed, sinovac, unuk, stric, dundo, maćeha, tast, punica...* Slijede pojmovi što pripadaju *duši* (8.): *duša, razum, um, volja, narav, pamet, miso, duševnost...* Pojmovima vezanima uz *tijelo* (9.) posvetio je najveću pozornost, oni su najbrojniji. Ima ih čak 91. Tu je uvrstio imenice kao što su: *tjelo, udo, mozak, žila, karo, koža, rana, nos, oko, usta, bark, jezik, ruka*, od kojih razlikuje *lijevu* i *desnu ruku, petu, lakat...* U desetomu pojmovnom grozdu F. M. Appendini grupira riječi vezane uz *svijet, nebo i vrijeme*: *svjet, početak, elemenat, nebo, sunce, mjesec, uštap, Danica, Vlašići, vedrina, magla, munja, godišće, vjek...* U 11. iščitavamo imenice za *zemlju* i *stijenje*: *zemlja, mjesto, pokrajina, kraljevina, daržava, dužddevina, otadžbina, domovina, kamen, stjena, brus, put...* Zatim u 12. za *životinje*: *stado, vo, bivo, bak, junac, konj, ovca, kuna, lisica, miš, pas, mačka...*, dok *ptice* izdvaja u posebno poglavlje (13.) kao »krilate životinje« (Dei nomi dei volatili, str. 145.) *ptica, jarebica, kos, lastovica, vrabac, garlica, čuk*. U *vrste stabala* (14.) ubraja i podskupinu *voćke*: *dub, grana, bor, čempres, hrast, jasen, murva, praska, orah, smokva...* Za *žitariće* (15.) izdvojio je tek 17 riječi: *ječam, raž, leća, bob...*, dok za sve *povrće* (16.) samo 17 riječi: *luk, gorušica, petrusin, tikva, dinja, sparoga...* Od 17. do 22. pojmovnoga grozda niže riječi što se odnose na *stanovanje* (17.), stvari povezane s *kuhinjom* (18.), na *ručak* i *večeru* (19.), *hranu* (20.), *piće* (21.) i *odjeću* (22.). F. M. Appendini u te je pojmovne grozdove uvrstio samo 71 riječ, što je vrlo malo za stranca, Talijana, kojemu je primarno i namijenjen taj rječnik, s pomoću kojega bi mogao opisati prostor u kojem boravi, tražiti hranu i piće te odijevati se. Npr. za nazive hrane

² Prema Mc Arthur 1986.

daje tek *meso*, *kruh* i sinonim *hljeb*, *smok*, *sir*, *vareno*, *pečeno*, *maslo* i *začin*, a za piće samo pet riječi: *pitje*, *vin*, *rakja*, *ocat* i sinonim *koasina*. Na koncu rječnika, niže riječi vezane uz *plovidbu* (23.): *brod*, *drveo*, *plavka*, *lađica*, *veslo*, *sidro*, *jedro*, *jambor*.

To je samo pregled skupina, ali F.M. Appendini ne daje samo popis riječi i njihove talijanske istovrjednice, nego donosi i određene morfološke podatke.

Uz svaku imenicu navodi gramatičke odrednice – nastavak za Gjd i rod te njezin talijanski ekvivalent. Ako imenica ima u Gjd *nepostojano a*, tada daje cijeli oblik, npr. *lonac*, *lonca*, *ručak*, *ručka*. Uz pojedine riječi ima i sinonime, odnosno riječi koje je moguće naći u susjednim čakavskim ili štokavskim govorima – i to najčešće sinonimske parove: *grob*, *greb* (str.136); *cesar*, *car* (str. 137); *tijelo*, *tilo* (str. 140); *znoj*, *pot* (str. 140); *proljetje*, *premaljetje* (str. 143); *put*, *drum* (str. 143); *sjerak*, *sirak* (str. 147); *šenica*, *pšenica* (str. 147) ali i sinonimske nizove: *kokot*, *pje-teo*, *pjevac* (str. 145); *markatunja*, *dunja*, *tunja* (str. 147).

Rijetko ulazi u segment tvorbe riječi, ali kod nekih imenica piše i deminutivni oblik: npr. *pas*, *psić*, *štence*, *štenac*, *kućić*; *jagnje*, *jaganjac*; *kozlič*, *kozlaće* (str.144); *ptica*, *tica*, *ptičica*; *kos*, *kosović*.

Kao i neki njegovi prethodnici, voli povremeno ući u traženje podrijetla riječi, većinom uspješno. Tako neke riječi imaju u zagradi komentar o podrijetlu: npr. *hram*, *hrama* (barbarizam, voce barbara, str. 136), *herceg*, *hercega* (germanizam, voce tedesca, str. 137), *ikuna*, *ikunica*, *ikona* (grecizam, voce greca, str. 136).

U petome odlomku gramatike posvećuje čitavo poglavlje etimologiji, jer smatra da je ona potrebna za »poznavanje značenja riječi« (str. 394).

Pojmovni rječnik sadrži ukupno 612 riječi i sigurno je u svoje vrijeme bio vrlo vrijedan dodatak gramatici i velika pomoć strancu koji se trudio naučiti hrvatski jezik, pa možemo govoriti i o tome pragmalingvističkom segmentu. Danas, iz Appendinijeva pojmovnoga rječnika, osim jezičnih, možemo iščitati podatke o dubrovačkom životu i komunikacijskim potrebama s početka 19. stoljeća.

Opisane značajke Appendinijeva rječnika nedvojbeno upućuju na više od pola stoljeća star izvor – na latinsku gramatiku franjevca Tome Babića *Prima grammaticae institutio pro tyronibus Illyricis accomodata*.

Usporedimo li Appendinijev hrvatsko-talijanski pojmovni rječnik s Babićevim hrvatsko-latinskim iz 2. izdanja njegove gramatike (tiskano u Venciji 1745. godine)³, po čijem su sustavu pisani i hrvatsko-njemački rječnici u slavonskim gramatikama 18. stoljeća – Tadijanovićev (1761.), Reljkovićev (1767.) i Lanosovićev (1778.)⁴ –, vidjet ćemo da i F.M. Appendini slijedi istu logiku nizanja riječi kao i autor »gramatičice što je s pravom zaboravljena« (»in oggi meritamente del

³ Prvo izdanje Babićeve gramatike *Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accomodata* tiskano je u Veneciji 1712. godine i opsegom je znatno manje od drugoga izdanja i nema hrvatsko-latinski rječnik.

⁴ Prema Kolenić 1998:21–50.

tutto dimenticata«, Appendini 1828:viii), koju u uvodnome dijelu svoje gramatike tek usputno spominje.

T. Babić svoju je gramatiku namijenio djeci koja tek počinju učiti latinski jezik. Da bi učenici lakše svladali pravila latinske gramatike, tumačenja je napisao na hrvatskome jeziku. Na kraju gramatike (str. 424) dodao je na 17 stranica rječnik, koji sadrži ukupno 1087 leksičkih jedinica, razvrstanih u 22 pojmovna grozda. Taj je rječnik trebao pomoći djeci da lakše svladaju latinske imenice, što T. Babić i kaže u naslovu »Ovde pišem mnoga imena, Neka dica uče Vokabule. Najpri stvari Božanstvene kako se zovu latinski &c.« (18 riječi) (str. 424). Zatim slijedi poglavlje Od ljudi⁵ (31 riječ), Stvari carkvene (28), Stvari svete (12), Oblasti svitovnje (55), Od ljudi i žena (24), Od rostva (60), Stvari uda ljudske (144), Od svita, neba, miseci i dneva (110), Od zemlje, stina, voda i mista (39), Od živina (65), Od živina letući (36), O dublja, stabla i voća (44), Od ploda zemlje (26), Od zelja (35), Od pribivališta ili cele (55), Od tarpezanie (31), Od isbina i smoka (41), Od pitia (17), Kuća (Kuchia) gdi se pripravlja izbina (52), Od kraljestva, daržava i gradova (52), Imena od gradova (112 riječi).

Rječnik je pisan u dva stupca, natuknička je strana hrvatska, a uz nju se na desnoj strani nalazi latinski ekvivalent s gramatičkim odrednicama. Hrvatska natuknica nema gramatičkih odrednica, što je s obzirom na tip knjige u kojoj se nalazi — latinska gramatika — i očekivano i opravdano.

Kada usporedimo sadržaj Appendinijeva pojmovnoga rječnika sa sadržajem Babićeva rječnika vidimo da su oba autora najveći broj riječi izdvojila za ljudsko tijelo. Appendini nije u samome rječniku naveo nazive za mjesece i dane u tjednu, ali ih nalazimo u 5. dijelu gramatike, gdje pokušava objasniti njihovu etimologiju, dok T. Babić uopće ne spominje pojmove vezane uz plovidbu morem.

Ima i drugih razlika. F.M. Appendini tvorbi imenica koje znače kraljevstva, pokrajine i gradove posvećuje posebno poglavlje u gramatici (Della costruzione dei nomi Geografici — str. 151) i u sklopu toga daje primjere *Carigrad, -da, Beč, -a, Fiorenza, -ze*, za zemlje *Italia, Egipat, Lehsandria...*(str. 151), dok T. Babić ima posebne natuknice.

Oba su rječnika pisana s istom nakanom: omogućiti što brže i jednostavnije usvajanje osnovnog vokabulara novoga jezika, a i Tomo Babić i Francesco Maria Appendini shvatili su kao iskusni učitelji da je pojmovni rječnik pravi put za učenje. I upravo zato, današnji će se metodičari učenja stranih jezika složiti da su pojmovni rječnici u gramatikama preteča komunikacijskome pristupu suvremenoj nastavi stranih jezika i da im zato pripada važno mjesto u povijesnom slijedu.

Pojmovni rječnici, kao rječnici pridodani gramatikama, nezaobilazna su karika u lancu dijakronijske okomice hrvatske leksikografije te zato važan prilog jezičnopovijesnim leksičkim istraživanjima.

⁵ Ovdje koristim današnju grafiju.

Literatura

- Appendini, Francesco Maria. 1828. *Grammatica della lingua illirica*. Ragusa : Antonio Martecchini. 335 str.
- Babych, Thoma. 1745. *Primma grammaticae institutio Pro Tyronibus Illyricis accommodata*. Venetiis : Josephum Corona. 448 str.
- Gostl, Igor. 1998. Aneksna leksikografija XVIII. stoljeća. *Filologija* 30–31, 41–46.
- Kolenić, Ljiljana. 1998. *Riječ o riječima : iz hrvatske leksikografije i frazeologije* 17. i 18. stoljeća. Osijek : Pedagoški fakultet. 195 str.
- Kolenić, Ljiljana. 2000. Rječnik Tome Babića i hrvatski pojmovni rječnici. *Fluminensia* 12:1–2, 37–44.
- Mc Arthur, Tom. 1986. *World of reference: lexicography, learning, and language from the clay tablet to the computer*. Cambridge, New York : Cambridge University Press. 230 str.
- Moguš, Milan. 1993. *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb : Nakladni zavod Globus. 205 str.
- Samardžija, Marko. 1998. *Hrvatski jezik 4 : udžbenik za 4. razred gimnazije*. Zagreb : Školska knjiga. 147 str.
- Sironić-Bonefačić, Nives. 1991–1992. *Analisi del glossario bilingue e del manualetto di dialoghi familiari di Francesco Maria Appendini*. *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia* XXXVI–XXXVII, 109–120.
- Tafra, Branka. 1993. *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*. Zagreb : Matica hrvatska. 195 str.
- Vince, Zlatko. 1990. *Putovima hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske. 695 str.
- Vončina, Josip. 1988. *Jezična baština*. Split : Književni krug. 390 str.

Croatian-Italian thesaurus in Appendini's grammar book

Summary

Grammatica della lingua ilirica, the Croatian grammar book by Francesco Maria Appendini, was published in Dubrovnik in 1808. Not only »the educated linguistic lovers« were his target readers but also his compatriots, the Italian, who used to come to Dubrovnik and its surroundings for their business purposes. The author's intention was to help them cope with Croatian as quicker and more successful as it was possible. The stated grammar book was accompanied by a useful bilingual dictionary covering almost all its segments. This paper emphasizes the thesaurus which F.M. Appendini mentioned in the second part when he referred to the nouns classifying »the most useful words« needed for everyday communication into semantic clusters, e.g. terms related to ground, water, air, gods, food, clothes...

Ključne riječi: Francesco Maria Appendini, gramatika, pojmovni rječnik, hrvatski jezik

Key words: Francesco Maria Appendini, grammar book, thesaurus, Croatian